

ЮВІЛЕЇ

УДК 94 (477). Горленко

Іван Забіяка

ЄВРОПЕЄЦЬ З УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ До 165-річчя Василя Горленка

У статті йдеться про Василя Горленка – одного з найвідоміших українських культурологів кінця XIX – поч. XX ст., ім'я якого, з одного боку, не належало до забутих імен: воно зафіксоване в усіх фахових енциклопедіях, про нього написано чимало статей, він згадується у спогадах сучасників, є навіть три монографії, з іншого боку, всього цього дуже мало, виходячи з того, що зроблено Василем Петровичем. Тем, проблем, порушених у працях В. Горленка, дуже багато. Є такі, які й на сьогодні надзвичайно важливі.

Ключові слова: Ярошівка, Ніжинський ліцей, Сорбонна, «Фігаро», «Труд», «Київська старина», Україна, історія, література, мистецтво, фольклор, етнографія, І. Мазепа.

Історія будь-якої держави не може бути написана більш-менш повно, якщо до цього не будуть вивчені й досліджені біографії тих, хто безпосередньо творив матеріально-економічну, духовну, культурну сферу цієї держави. Серед таких творців обов'язково має бути ім'я Василя Петровича Горленка – історика літератури, літературного критика, мистецтвознавця, етнографа, фольклориста, перекладача і просто – самовідданого патріота України, людини європейського рівня освіченості, виховання і відомого серед цього оточення.

Року 1853, 1 березня [1] (за старим стилем) у сім'ї ротмістра Петра Дмитровича Горленка в селі Ярошівці Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині це село Українське – перейменували на початку 60-х рр. – Талалаївського району Чернігівської області) знайшовся хлопчик. Назвали його Васильком. У цьому – 2018 – році Василю Петровичу Горленку виповнилося 165 років від дня народження...

Через півроку в сім'ю прийшло велике горе: помирає батько, не встигнувши намилуватися і провідчути батьківську гордість, що в нього – син, так як і його нащадок ніколи не відчує, що це таке – батьківське почуття...

Однак «родина була заможна, – пише Ілько Борщак про цей період, – але вже тоді Горленки недбало господарювали; в маєтку не було порядку, як зрештою й у садібі, завжди повні родичів, гостей, похлібників і похлібниць. Було то безжурне життя, типове життя тодішнього лівобережного панства з захованням української традиції й вживанням української мови, як не в панському оточенні, то в усякому разі в зносинах зі службою й селянами. Це там Василь Горленко придбав свій український акцент, що від нього вже ніколи не міг позбавитися в своїй російщині» [2, 860].

Та, вочевидь, не лише український акцент «придбав» цей хлопчик. Прекрасний старий сад, вікові липи і дуби ніби переливали в цю дитину неповторну красу рідного краю, любов до якої він пронесе через усе своє життя; нашіптували своїм листям про сиву давнину любого народу. Це були ті літописи, які не кожному вдавалося прочитати, збагнути, виховуючи таким чином поруч із простонародним оточенням

© Забіяка Іван Михайлович – український науковець, історик, літератор, лінгвіст, журналіст, громадський діяч, кандидат історичних наук.

у ньому доброго панича, розумну і ніжну людину... Один такий «літопис» довго зберігався. Його не одне покоління називало «столітнім» – це дуб, діаметр якого майже два метри. Кілька років тому він всох.

Велике враження залишилося в пам'яті Василя Петровича і від перебування його в дитячі роки у Миргороді, звідкіля походить рід матері. Часто в листах можна зустріти бажання Горленка перебраться в Миргород і в ньому дожити тихо і спокійно своє страдницьке життя.

Так і жив він, не в силі залишити прабатьківську Ярошівку, мріючи про спокійний Миргород.

«Молодому Горленку, – знову пошлемося на Борщака, – довго не судилося жити в родині: досить рано хлопця одвезли до Полтавської гімназії (очевидно, прямо з Миргорода. – **І. З.**), а звідти він перенісся до Ніжинського ліцею Безбородька, за тих часів альма-матер лівобережного панства. Ось так від перших молодощів Василь Петрович не знав ані чару огнища, ані втіхи матері» [3, 860].

У нашому розпорядженні єдиний поки що лист матері Горленка, який частково заперечує останню фразу досить поважного вченого: «Пану інспектору Ніжинської гімназії Омеляну Максимовичу Белоброву. Посилаю коней і прошу Вас покійно відпустити додому сина мого Василя Горленка, «учня 4-го класу 2-го відділення», я хочу, щоб він говорив разом зі мною, то для цього щоб залишився вдома і перший тиждень посту. Зі щирою моєю пошаною маю честь бути покійною слугою Марія Горленко. Ярошівка, 6 лютого 1868 року» [4].

Отже, як на мене, то швидше всього можна звинувачувати матір у тому, що відривала сина від навчання, яке не так уже й добре піддавалося малому Василеві. Навчання в Ніжині було уривчастим і з переєкзаменовками. Вивчаючи документи, вражає те, що освітянські успіхи Горленка були трохи вищі за посередні, надто вже французька мова і та задовільно. Однак, як не дивно, це не заважає йому їхати у Францію, де, зрозуміло, не говорять російською чи українською мовою, вступати в один із найкращих у світі університетів – Сорбонну. «Властиво Париж і був, правдоподібно, за справжню школу Горленка» (І. Борщак) [5, 860]. Певно, цей момент більше з негативного боку характеризує тодішню систему освіти царської Росії, якій треба поставити оцінку Горленка з французької мови, а пошуки знань за кордоном розцінити як своєрідний протест. Чи не асоціюється це із сьогоденною освітньою ситуацією в Україні?

Ще в Ніжині Горленко зачитується книжками з історії, літератури, мистецтва. Домашня і гімназична бібліотеки, очевидно, задовольняли потреби юнака. А читати там було що. І понині в бібліотеці Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя зберігається серед раритетних видань, скажімо, «Слово о полку Ігоревім» 1800 року видання...

Навчання в Парижі також не мало систематичного характеру. В одному із листів до художника і етнографа П. Мартиновича, характеризуючи невдалу свою діяльність у земстві, Горленко зазначає, що він «вийшов (добровільно, за чим глибоко шкодує, потім пропустив строки) з 2-го курсу університету» [6]. Хоча й не ясно, про який навчальний заклад іде мова, але відомо його причетність лише до Парижа.

Про перерви у навчанні й перебування Горленка у Франції дещо прояснює і згадуваний І. Борщак: «Коли саме Горленко перебував у Парижі? Нам не встиглося це точно встановити. Але з листів В. Горленка до Д. Роша ми знаємо, що він читав у Парижі статтю Вогює про Мазепу, коли вона друкувалася [...] в 1879 р., що він – Горленко – вчився сербської мови в професора Леже, а останній читав її в 1882 році. Десь між 1878–1882 роками Горленко й перебував у французькій столиці. Твердження автора некролога в київській «Україні» (Д. Дорошенка. – **І. З.**), що Горленко, будучи в Парижі, співробітничав у газеті «Фігаро» – ми документально не могли перевірити. Сам Василь Петрович про це не згадує в своїх досі відомих листах; ані в збірці «Фігаро», ані в архіві редакції газети ми не знайшли документальних слідів співробітництва Горленка в тодішній визначній газеті. Автор некрологу мусив мати якісь особисті відомості в цьому питанні» [7, 861]. В усякому разі це вже значно більше,

ніж було відомо до цього. Хоча чомусь, констатуючи про повернення Горленка на початку 80-х років із Франції в Україну, дослідники творчості його з дивних причин не задумуються над тим, що в кінці 1878 року в журналі «Отечественные записки» з'явилася його перша стаття «Литературные дебюты Н. А. Некрасова» [8, 149–165], яка побудована не на французьких архівних матеріалах. Та чи й перша це була стаття його. Скажімо, в газеті «Новое время» також за 1878 р. є матеріали, що підписані криптонімами **В. Г.** і **Г.** Про те, що саме Горленко міг їх готувати, вказує географічне уточнення джерела публікації: Прилуцький повіт Полтавської області. Отже, справді до початку 80-х років Горленко бував у Франції кілька разів.

Що ж до співробітництва його в газеті «Фігаро», ще в кінці 80-х рр. минулого століття від імені Спілки письменників України через Міністерство закордонних справ я звертався до представника у Франції з тим, щоб допомогли розшукати матеріали, які б з'ясували зв'язки Горленка із газетою, університетом. Пошуки були безуспішними. Правда, ознайомившись із публікаціями в журналі «Україна», що виходив у кінці 40-х на поч. 50-х років нашого століття в Парижі, вселилася віра, що інші матеріали стосовно Горленка, можливо, колись і вдасться одержати, скажімо, його листи до французького літературознавця, мистецтвознавця, перекладача Д. Роша. А їх, як свідчить Борщак, – 180! І писані вони в найважчий період у житті В. Горленка: 1900–1907 рр. Однак, на наше міркування, творчість В. Горленка в другій половині 70-х років мали епізодичний характер. Горленко, як журналіст, дослідник, певно, працює лише для свого духовного задоволення, тематично ще не визначається, переважають освітні та літературно-критичні сюжети.

Дослідники творчості В. Горленка надто обережно говорять про повернення його до України М. Костомаровим. Ми ж схильні думати, що саме костомарівські «вівторки» та особисте спілкування сприяли цьому. Ось як він згадує про це у своєму нарисі «Дві поїздки з М. І. Костомаровим»: «Ці вечори на квартирі його на 9-й лінії Василівського острову, де він мешкав протягом двадцяти п'яти років, залишаться назавжди в пам'яті тих, хто їх відвідував. У цьому затишному закутку, звідки незліченні книги майже виживали господаря, все, з першого погляду, нагадувало батьківщину: і образ Ахтирської Богоматері, посередині стіни, поблизу робочого столу в кабінеті, і портрети Мазепи, Хмельницького, і малоросійська мова, і інтереси рідної народності. Зимового вечора, коли мороз міцнішав на Неві, ледь-ледь мигтіли ліхтарі в морозному повітрі і скрипіли полозки саней, гостинне світло у віконцях третього поверху манило до себе. Там відчувався начебто куточок далекого рідного краю» [9, 111].

Відкинувши високий стиль висловлених почуттів автора, можна з певністю сказати, що в даліні від батьківщини Горленко відчув справжню любов до неї: принижену й обкрадену і в той же час багату і нескорену. Нам невідомо, хто ще відвідував «вівторки», але, знаючи, що вони проходили у Костомарова, то й цього достатньо, щоб одержати величезний інформаційний і емоційний заряд. Адже в особі Костомарова історія має не лише глибокого знавця предмету, а й неперевершеного його популяризатора, лектора, а конкретно кажучи – оратора. Тому Горленко, як натура вразлива, захоплююча, одержав неабиякий урок з українознавства.

Першим «переломним» періодом можна вважати 1881 рік. Саме з цього року В. Горленко починає досить активно заглиблюватися в українські матеріали, об'єктом його дослідження стає Україна, її минуле, нинішнє в усій її багатогранності: етнографія і фольклор, музика і театр, література і старовина... Відбувається зміна столиць: з Петербурга переїжджає до Києва, хоча більшу частину часу проводить якщо не в Ярошівці, то, кажучи сучасною термінологією, в наукових експедиціях по Лівобережній Україні, намагаючись побувати у найвіддаленіших куточках кожного з повітів.

З 1881 року в Києві починає виходити «економічна, суспільна, політична і літературна» російськомовна газета «Труд». Ні до політики, ні до економіки Горленко відношення не мав і все своє життя старався від них відмежуватися. У газеті його цікавила література і мистецтво. На цей час Горленко набув неабиякого журналістського досвіду в північній столиці. Про широку обізнаність, глибокі знання з україністики, високий рівень майстерності як блискучого стиліста, літературного

критика, тонкого психолога довідуємося з публікацій Горленка в газеті «Труд», а потім у журналі «Киевская старина». Горленко, власне, намагається повторити спробу своїх попередників, скажімо, П. Куліша і його огляди української літератури, розміщені в журналі «Основа», створити обличчя цієї літератури з усіма її перевагами і недоліками, акцентуючи насамперед на національну гідність. Підстав для цього було більше ніж достатньо. З часу публікації кулішівського огляду минуло два десятиліття, недостатня увага критиків до українських творів і т. д. Ось що Горленко писав стосовно власної (національної) гідності: «На зорі малоруської писемності перші письменники, люди з талантом, присвоївши нашому сільському народові та і придуркуваті риси. Це могло знаходити пояснення в епосі, коли один вихід на сцену мужика здавався вже зухвальством. Вихованці тієї традиції, пп. Ващенки-Захарченки tutti-frutti, дотримувалися старих переказів, але позбулися вже старих властивостей розуму й веселості. Караюча Немезида розправилася по-своєму з псевдонародними гаерами, які упираються, і нагородила їх глупотою, що обеззброює обурення» [10, 155]. Горленко завжди був українцем і пишався цим, бо йому було чим і ким гордитися.

Одне з найсвятіших імен – Шевченко, – як художник, як письменник, як людина. Досить тривалий відрізок свого життя В. Горленко присвятив літературній і художній спадщині Кобзаря. Чи не перший він крикнув «пробі» на пошуки мистецьких творів Шевченка, врятувавши таким чином багато з них від загибелі, першим в Україні (в Росії – М. Костомаров) розпочав публікацію прозових повістей Шевченка і саме в газеті «Труд» [11]. Отже, тут дозволимо собі зупинитися тільки на одному моменті, на якому недостатньо звернено уваги в журнальній статті. В цілому до прозових творів, як і до художніх, Горленко ставився як до матеріалу, який має велике моралізаторське значення і особливо для біографії Шевченка, але висловлює своє незадоволення з приводу того, що ці повісті до того часу ще не побачили світ. «Їхня доля, – пише Горленко в передмові до публікації повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», – до останнього часу відома була небагатьом і, на сором шанувальників поета, цікавила також небагатьох. І не те, щоб про них не знали» [12].

Читач, певно, спостеріг, з якою делікатністю 28-літній Горленко робить докір і шевченкознавцям, і тим, хто його (Шевченка) любили, за пасивність до видання повістей, їхнє популяризування. Делікатність, вишуканість форм критики – це не маскування перед цензурою чи не зробити боляче опоненту, – це європейське виховання, це європейська культура Горленка, це його природна ментальність як українця, яких зараз нам так не вистачає практично на всіх рівнях, в усіх сферах діяльності нашого суспільства. Не образити, не принизити, не продемонструвати свою зверхність над одностороннім, опонентом, а дати йому знати, що він помиляється, неправильно чинить, розуміє, дати можливість виправитись... Такий був Горленко, таким його знали всі, хто його знав особисто чи опосередковано через його твори, листи...

Серед інших публікацій у газеті «Труд», автором яких є Горленко, виділяються такі: «До гоголівської легенди», «Думи селянина», «Сарра Бернар», «Майська ніч» у Петербурзі», «Літературні розкопки» (у двох номерах) та інші. Трудність у точних виявленнях матеріалів Горленка завжди полягала в тому, що інколи він їх не підписував. Для нього завжди була важливо не власна публікація, а сказати те, що було іще невідоме на той час. Стосується це газети «Труд», журналу «Киевская старина» інших видань.

Таким чином, уже на початку 80-х років XIX ст., коли Горленку не було ще й 30 років, багатьом стало зрозуміло, що в українську культуру прийшла людина з європейським рівнем освіти, яка однаково глибоко розумілася на проблемах літератури, мистецтва, освіти, історії і чи не найосновніше – керувалася у вирішенні їх національною ідеєю, ревно оберігаючи і захищаючи її від усіляких домішок, схрещень, перекручень. У цьому глибоко переконує вся його творча діяльність, що стосується українських тем, та й оцінка радянськими дослідниками 30–70-х років, які звинувачували Горленка в українофільстві, націоналізмі, лібералізмі та інших «гріхах», які зараз мають уже протилежний зміст і тлумачення, тобто такий, який і повинен бути в розвиненому, цивілізованому суспільстві. «Пишіть, будь ласка, швидше, – умовляє

Горленко П. Мартиновича, щоб той відповів на його лист. – Тільки від вас віє на мене справжньою Україною і народом нашим, його справжніми духовними рисами. У тутешніх (київських. – **І. З.**) українофілів стільки штучного і фальшивого, що з ними втрачаєш правдиве розуміння життя» [13].

Справді, життя Горленка проходило не безжурно. Ми матимемо ще можливість говорити про господарство, творчі аспекти, а зараз у кількох словах скажемо про його особисту долю, яка у багатьох моментах творчого життя будь-якої людини відіграє винятково важливе значення. Будучи надзвичайно скромною, сором'язливою і нерішучою людиною, Горленко (куди подінешся від долі) мав необережність закохатися в красуню-артистку М. К. Заньковецьку. Як згадує Гліб Лазаревський у своїх спогадах у «Київській старовині» [14, 98–103], Горленко їздив разом із трупою, в якій грала Заньковецька, писав про неї, але, очевидно, одержавши негативну відповідь вийти за нього заміж, не став їздити. Однак до останніх днів свого життя зберіг прекрасне почуття кохання до цієї жінки, як однаковою мірою повагу і захоплення до людини і акторки. Та це не проходило, думаємо, безслідно на душевному стані і, безперечно, на тривалості життя. «... з роками, – засвідчує І. Борщак, – перемога таки залишалася на боці меланхолії, головним чином тому, що Горленку не пощастило влаштувати своє особисте життя. Так він, як бурлака, й пройшов свою життєву путь» [15, 23].

1882 року в Україні відбулася велика подія: почав виходити журнал «Киевская старина». Навколо нього згуртувалися найкращі сили того часу: В. Антонович, І. Каманін, Г. Житецький, О. Лазаревський, О. Левицький і багато інших відомих донедавна лише спеціалістам борців за українську культуру, правдиву історію України. Серед цього букету помітно виділяється і Горленко. Його багатогранний талант проявився саме на сторінках цього часопису. Хоча журнал був «историческим», однак удавалося друкувати фольклорно-етнографічні, мистецтвознавчі, літературно-критичні матеріали. Була спеціальна рубрика «Бібліографія», де розміщувалися рецензії, інформації як на історичні праці, так і на художні. І, ясна річ, мова йшла переважно про ті твори, які написані на українському матеріалі, про Україну. Треба тільки прочитати листи Горленка, щоб збагнути міру відданості його цьому виданню, дізнатися про переживання і стурбованість, які пов'язані були з фінансовими труднощами, цензурними утисками, іншими непорозуміннями, які торкалися «Киевской старини». На сьогоднішній день нам відомо 114 публікацій В. Горленка в цьому журналі, сюди не включаються ті, які він редагував, готував до друку. Тому даремно одного разу йому пропонували стати редактором цього видання. Він бачив каторжну роботу редакторів-попередників, які, віддаючи всю свою енергію журналу, самі не могли займатися творчою діяльністю: не вистачало ні сил, ні часу. Без активної і плодотворної літературної праці Горленко не міг жити і дня. Позбавити його такої праці – дорівнювало смерті [16].

Тематично публікації в журналі можна розділити так: етнографія і фольклор, мистецтвознавство і літературна критика (від інформації про вихід книжки до глибокого літературного аналізу), театр і минуле України, церковна археологія та історія. І в усіх цих тематичних напрямках Горленко намагався бути точним, усе звіряв до найменших дрібниць, опирався на першоджерела, від себе додавав лише те, що впливало за змістом і логікою, – і все це стосувалося тільки України. «Україна, – писав він у листі до свого приятеля із Франції Д. Роша, – це річ, що дорожче від неї для мене іншої не існує» [17, 857]. Так, як любив Шевченко Україну, то й Горленко, люблячи Шевченка, не міг любити її інакше, тоді б Горленка просто не існувало. І те, що вони померли в Петербурзі, а поховані на рідній землі, є не лише символічним, а й однаково схожим, лише з тією різницею, яка є між Шевченком і Горленком взагалі, – перший похований «на Україні милій», а Горленко, «претендуючи» на дорогу йому Україну, в ролі якої, – Ярошівка...

Відкрив себе Горленко в «Киевской старине» одразу двома матеріалами. Перший – «Бандурист Иван Крюковский (текст девяти дум, с биографической заметкой)» [18, 481–518] – великий за обсягом, оригінальний за змістом уміщує, власне, й десяту думу, але не текст, а лише короткий виклад: «Олексій Попович», «Відчим», «Соколи»,

«Про сестру і брата», «Про вдову та сини», «Про озовських братів», «Самійло Кішка», «Тарас Бульба та сини» (в переказі. – **І.З.**), «Хведор Безрідний», «Іван Коновченко». Якби Горленко, досліджуючи народну творчість, залишив тільки цю публікацію, то й тоді б його ім'я залишилося назавжди серед найвидатніших фольклористів України. Серед інших матеріалів Горленка – «Кобзари и лирники», «Вариант песни о правде», «Малороссийские народные игры окрестностей Переяслава». Друкувалися фольклорні джерела і в збірниках. Багато роздумів Горленка про народну творчість «розсипано» в його листах до П. Мартиновича, Б. Грінченка.

Другий матеріал, яким розпочав Василь Петрович співробітництво з журналом, – це невелика стаття «Малороссийские старинные портреты» [19, 602–606], в якій продемонстрував свої здібності в описах живописних творів: портрети гетьманів Івана Мазепи та Івана Самойловича, митрополита Київського і Галицького Йосипа Тукальського і єпископа Білгородського Юсафа Горленка і т. д. Частина цих портретів належала саме В. Горленку. Але не це в даному випадку найголовніше. Справа в тому, що Горленко не побоявся тоді досить спокійно говорити про гетьмана Мазепу, про якого мали право вести мову ще донедавна як про зрадника. Портрет гетьмана – належав Горленку.

Як мистецтвознавець Василь Петрович значно частіше виступав у журналі із публікаціями. Кілька статей уміщено про Т. Шевченка-художника [20], В. Боровиковського [21]. Горленко перший в Україні представив Шевченка-прозаїка, так само першим розпочав писати про Шевченка-художника. Поруч з описами, аналізом мистецьких сюжетів часто друкував списки відомих і невідомих картин цих художників, зазначав місця зберігання чи знаходження, якщо були відомі, закликав до пошуків, до вивчення творчості українських живописців. У мистецтвознавчій діяльності В. Горленка можна досить чітко простежити тенденцію утвердження української національної ідеї, розмежування її від російської. В 90-х роках позаминулого століття, скажімо, він досить активно збирає інформацію про художника Д. Левицького та його картини, веде активне листування з його нащадками. Пише кілька статей про його творчість. Одна з них, але вже як узагальнююча, була уміщена в книжці В. Горленка «Украинские были», що побачила світ 1899 року в Києві [22, 113–134]. А через три роки, 1902, в Петербурзі світ побачив розкішно виданий альбом «Русская живопись в XVIII веке. Д. Г. Левицкий (1735–1822)» [23]. І хоча на титулі його упорядником значився С. П. Дягилев (видавець цього альбому. – **І.З.**), однак фактичним упорядником був В. Горленко, як і автором передмови. Перші видруковані примірники одразу ж були подаровані царю. Чим гордився Горленко. Хоча авторський примірник довго не міг випросити у видавця для себе та для нащадків... Як Д. Левицького, так і В. Боровиковського (Т. Шевченка також) тоді вважали російськими художниками. Та й понині їх, особливо двох перших, не називають українськими. Горленко ж їх вважав національними художниками, хоча вони й жили тривалий час в Росії, там померли. Таланти, які народилися на українській землі, на ній вирости, сформувалися як особистості, професіонали, не можуть належати іншій нації, окрім своїй. Національний елемент (позитивний) завжди буде присутній в їхній діяльності. Таких постатей як Боровиковський і Левицький Горленко віддати не міг, як не міг віддати всього того, що стосувалося України.

Особливої уваги заслуговує творча діяльність В. Горленка в журналі «Киевская старина» як критика. Історик О. Лазаревський писав у листі до Г. Милорадовича: «Горленко найкращий майстер з теперішніх наших літературних митців» [24, 857]. Так як знав літературу сучасну й минулу (особливо, зрозуміло, українську) Горленко, в той час було спеціалістів небагато. Практично не було такого твору, який би не прочитав він. Більшість із них потрапляли в поле зору Горленка як критика. Особлива принциповість його проявлялася, коли необхідно було чітко визначити істинні корені витоку предмета, процес його розвитку, наявність національного елементу.

1884 року в Києві з'явилася книжка професора М. І. Петрова «Нариси історії української літератури XIX століття» [25]. Горленко одразу ж відгукнувся на її вихід, надрукувавши в журналі «Киевская старина» розгорнуту рецензію. «Солідна

праця професора Петрова, – пише критик, – заслуговує особливої уваги вже як перше самостійне дослідження, присвячене долі малоросійської літератури» [26, 664]. Справді, до цього часу існували дослідження з української літератури лише у вигляді статей, розкиданих по різних періодичних виданнях. Отже, тільки сам факт появи такого об'ємного дослідження має вже велике значення. Але для Горленка, цілком справедливо і закономірно, цього замало. Він ставить кілька актуальних і концептуальних запитань до книжки, на які вона мала б відповісти: «В якій же мірі використано автором історичний метод до його праці? Чи досліджені всі фактори, які впливають на утворення і розвиток писемної української літератури, чи простежена її двоїста роль: помічниці літератури загальноросійської і творця самостійного літературно-національного типу?» [27, 664]. Уважний читач, а надто вже професіонал зауважить, що В. Горленко знав, так званих, російських письменників – вихідців з України, – які творили російську (загальноросійську) літературу, цим самим українську літературу він ставить вище від російської. З іншого боку, він упевнений у спроможності українських сил творить національну літературу. Чому він ставить це питання у своїй рецензії? Тому що автор книжки, росіянин за походженням, не вирішує його у своєму дослідженні.

Актуальність поставлених запитань Горленком не зменшилася з плином часу, тим паче, коли Україна стала незалежною державою. Деякі з запитань на сьогоднішній день переросли вже в глобальні культурологічні проблеми, вирішувати які нинішнім і майбутнім новим генераціям літературознавців, філософів, істориків, політиків та ін. І в цьому дана рецензія Горленка стане корисною для вивчення не лише історії проблеми, а й методики і прийому. «Навряд чи можливе вивчення творчості будь-якого народу без усвідомлення його національно-духовних особливостей, – продовжує Горленко, – як вони відбивались в його історії, у всьому його моральному типі і більше всього в народній поезії. Такого вивчення не було, немає його і в книжці п. Петрова. Через те малоросійська література в нього є чимось відірваним від ґрунту, справою декількох людей-письменників. При такому погляді випускаються з поля зору ті внутрішні сили, які її народжують, те, яке не проявляється зовні, народне життя, яке є й існує, поки цей народ не втратив особливості свого духу, і показником якого служить література» [28, 665]. І далі: «На малоросійській літературі не міг не відбитися загальноросійський вплив. Загальне політичне життя обох народів, спільне створення загальноросійської словесності, в яку внесено багато південноросійських (тобто українських. – **І. З.**) рис, все це робило такі впливи необхідними і неминучими. Та ці впливи були взаємними і їх аналіз вимагає особливої старанності. [...] Які сторони внесено однією народністю, які іншою? Які переважали, залишили слід, створили новий напрямок? Чи можна назвати «впливом» риси, що вийшли з півдня і повернулися знову в його літературу? Все це важливо вирішити не в розумінні питання про якусь там першість чи ворожнечу, а в розумінні культурно-історичному...» [29, 665].

Задумаємося над сказаним Горленком, поміркуємо сам на сам відверто, щиро, чесно. Чи жили ми у взаємності зі «старшим братом», чи не згасала поступово українська культура, чи не розріджувалась «взаємним» перерозселенням народів українська народність, чи не ставала одна з найбагатших, наймилозвучніших мов світу мовою лише селяків та окремих груп професіоналів, більшість з яких у побуті вже говорили іншою мовою не українського народу? Багато ще запитань можна поставити і не в плані «ворожнечі». Одне зрозуміло, що теоретичні розробки, начерки з утвердження української національної ідеї В. Горленка надзвичайно актуальні для висвітлення як «в розумінні культурно-історичному», так і в практичному: для створення нових підручників, посібників, навчальних програм, власне, розвитку національної освіти, культури, науки, економіки і... політики.

У своїх міркуваннях В. Горленко глибокий, різносторонній. Ми лише доторкнулися до них, більше цитували, ніж коментували, аналізували його думки, твердження. Сьогодні – день Горленка і не можна позбавляти його слова. Надто вже часто стараємося когось представляти своїми устами, а не устами власника...

Перу Горленка в газеті «Труд» та журналі «Киевская старина» належать статті

і матеріали про письменників І. Котляревського [30], Г. Квітку-Основ'яненка [31], М. Гоголя [32], Т. Шевченка [33], М. Костомарова [34], Панаса Мирного [35], І. Франка [36], М. Кропивницького [37], І. Карпенка-Карого [38], Я. Щоголева [39], І. Манжуру [40], П. Куліша [41] та інших.

У 80-х роках, окрім творчої діяльності, Горленко займався і громадською – в земстві. Однак, як видно із спогадів самого Василя Петровича, ця кар'єра не мала успіху. «В тому, що говорили Вам про мою невдалу земську діяльність, – пише він до П. Мартиновича, – правильний загальний характер. Однак, крім того, що переконався я наскільки мало можна пробити кору егоїзму і вигоди, якими насичене суспільство, я повинен відверто сказати, що я був поганим земцем, не маючи нахилу до, так сказати, публічної діяльності» [42]. Яке прекрасне зізнання для роздумів декого з нинішніх громадських діячів різних рівнів, діяльність яких перенасичена «егоїзмом і вигодою» [43]. Навряд чи хто з них відмовиться на користь загальної справи чи бодай на користь ідеї, швидше всього організує на захист власних інтересів всенародний референдум.

Горленко, відмовившись від земства, ясна річ, зосередився на творчих проблемах. «Якщо ви стежите останнім часом за «Киевской стариной», – знову з листа до П. Мартиновича, – то бачили там дещо з того, чим я був зайнятий (з буквами **В. Г.** чи **Г.** або **В.**). Але я найбільше займався підготовкою себе до праць, які вимагають кращих знань, праць, які я частково розпочав, частково зібрався. По-перше, я пишу кілька історико-белетристичних нарисів про минуле Малоросії. За ними повинні піти інші, потім роман, потім популярно написана «Історія Києва»*, на яку я одержав уже замовлення. Все це вимагає, звичайно, часу і багато роботи. [...] Потім ми дуже серйозно були зайняті тут (у Києві. – **І. З.**) вивченням давньої малоросійської культури і літератури (до XIX ст.). Упорядковується історична хрестоматія цієї літератури, у значній мірі за рідкісними стародруками і за рукописами. Відкриті цілі автори і талановиті, цілий ряд думок, літературні течії і школи. Це величезна робота, але її значення в майбутньому також велике. Взагалі роботи тьма і такої роботи, без якої ми ніколи не станемо твердо на ноги. Одна з найбільших і святих – це етнографія і мистецтво» [44].

Наскільки нам відомо, багато що з перерахованого і вказаного не побачило світ, а значить, за Горленком, ми «не стали твердо на ноги». Заперечити це й зараз практично неможливо. Причини невиконання деяких пунктів із програми, їхнє пояснення знаходимо в одному з листів до П. Мартиновича: «Повинен сказати вам, що знемагаю від величезної кількості матеріальних справ і неприємностей, що нахлинули на мене. У лютому змушений віддуватися за давні фінансові зобов'язання, що пов'язані з землею. Не знаю, як і викручусь. Потім будь скільки-небудь душевного спокою, – повинен би наполегливо працювати для преси і за *внутрішньою потребою* [Виділення наше. – **І. З.**]. Та лиха доля пригнічує дух. Хапаюсь за все і нічого путнього не роблю [...]» [45].

Отже, на заваді стають матеріальні й господарські справи. До цього побутувала думка, ніби в кінці 90-х років Горленко стурбовується цими проблемами і намагається їх поправити заробітчанством у Петербурзі. Однак, як видно з листування до П. Мартиновича та інших, уже в другій половині 80-х років Горленко робить спроби мати незалежність від «матеріальних справ» для творчості. «Я ще не писав вам (до П. Мартиновича. – **І. З.**), що в кінці грудня чи початку січня, я передбачаю поїхати на короткий час до Петербурга. Мета моя: відновити відношення з газетами, щоб мати можливість що-небудь заробляти для поліпшення поганих своїх фінансів» [46]. А вже 18 лютого 1888 року Горленко пише листа з північної столиці, в якому повідомляє більше про спільні справи, аніж про особисті. З особистими, певно, було значно складніше.

Цікаву інформацію містить лист Горленка до Олександра Іполітовича Гаврилова, фольклориста; «Я приїхав до Петербурга [...] і потрапив у такий вир давніх знайомих і зустрічей, що голова пішла обертом» [47], достовірність і гіперболічність цієї фрази пояснюється тим, що Горленко таким станом задоволений, але не заспокоєний. Він не може всі дні, весь час проводити в колі знайомих, друзів. «Я ретельно відвідую

* Такого видання йому не вдалося підготувати. – **І. З.**

публічну бібліотеку заради кількох розпочатих праць, матеріалів для яких не знайдеш у Києві», – пише він до того ж Олександра Іполітовича від 29 лютого 1888 року [48].

До цього часу говорилося, що до Петербурга погнала Горленка матеріальна скрута. Не відкидаючи цього, паралельно припускаємо, що була й інша причина, яка більш властива Горленку, як людині творчій, – це петербурзькі архіви і бібліотеки. За кілька віків «возз'єднаного» життя Росія викачала не лише величезну силу українського інтелекту, вона вивезла все найцінніше з духовної сфери: книги, рукописи, викопні артефакти і т. д., яке належало Україні, було присвячене Україні... Тому Горленко – український культуролог – міг угамувати творчу спрагу лише в петербурзьких, інколи в московських архівосховищах.

Лише через 10 років (1898 р.) Горленко переїжджає до Петербурга, співробітничав в основному в газеті «Новое время». Цей період, так званий «петербурзький», тривав також 10 років, власне, до кінця життя. Це був складний і суперечливий відрізок часу, практично не досліджений і не вивчений. Характеризувати його лише за листами, значить бачити тільки один бік. Необхідне вивчення його досить багатой друкованої продукції, рукописної спадщини, що зберігається в петербурзьких та московських архівах і доступ до яких ускладнений як матеріальними можливостями з нашого боку і в'ялістю з протилежного, так і політичною ситуацією, коли в цілому московські архіви обмежили або й заборонили доступ українських дослідників до їхніх сховищ, до українських джерел. Але одне можна сказати про цей період: перебравшись до Петербурга, він найжджав туди лише на кілька місяців зимового часу (і то не кожного року). Отож, ні про який відрив від України говорити тут не можна. Співпрацюючи з кількома періодичними виданнями (в основному з «Новым временем»), Горленко там багато умістив матеріалів, що мали безпосереднє відношення до України. Частину їх уміщено в його книжці «Отблески» (1905) [49], яка була перевидана через рік після його смерті (1908) [50]. Багато часу, а це роки, Горленко саме в цей період присвячував українським темам, проблемам, особам. Один із найяскравіших прикладів – підготовка повного зібрання творів і листів П. Куліша [51].

Горленко був знавцем не лише літератури і мистецтва, фольклору та етнографії. Здається, не було такого факту чи епізоду з минулого України, щоб він про нього не читав, не знав. І що вражає, – це надзвичайно широка джерелознавча обізнаність. Певно, у справді культурного, інтелігентного оточення знання історії свого народу – першочергова основа, але історії такої, яка була в дійсності. В цьому відношенні Горленко відзначався надзвичайною чесністю: кого б і чого б це не стосувалося, він завжди намагався бути об'єктивним. Ось як він згадує одного з своїх предків, прилуцького полковника Дмитра Лазаревича Горленка, який після поразки 1709 року (Полтавської битви) пішов із Мазепою: «Дмитро був одним з найближчих людей до Мазепи [...]. Він відзначався тими ж перевагами і тими ж вадами, як і сам Мазепа. Був розумний, досить освічений (збереглися його латинські листи), але був і стяжатель [...]. Гріхи самого гетьмана і старшини того часу – було стягання за рахунок селянства і козацтва та відчуження від народних інтересів. Хороші, щирі риси – ненависть до абсолютизму і тиранії Петра та бажання зберегти за всяку ціну колишні політичні права [...]» [52]. Відомо, що Д. Горленко разом з іншими полковниками незалежно від гетьмана дійшли до думки про роз'єднання України з Росією. Наскільки такі факти актуальні і повчальні сьогодні – зрозуміло багатьом. Але, повертаючись до нащадка Дмитра – Василя Петровича, зазначимо й те, що він виявився і певним пророком (чесність і справедливість завжди пророчі) стосовно гетьмана І. Мазепи: «Коли історія відміє від цієї постаті весь бруд анафем і проклять, то справедливий суд скаже, що як особистість, як політик, Мазепа найвизначніший гетьман після Хмельницького, і що він був останнім гетьманом» [Виділення автора. – **І. 3.**] [53]. Справедливий суд прийшов і сказав, що Мазепа – захисник національних інтересів, прихильник і меценат високої культури,... хоча, як засвідчує Горленко, і стяжатель, але, додамо від себе, не заради стягання, а для могутності України, її розквіту і високого рівня розвитку. Лише зараз маємо можливість дізнатися про той чи той факт у розбудові церков, храмів, на які Мазепа щедро виділяв кошти... Отже, ті звинувачення

на адресу Василя Петровича про замилювання ним старовиною, минулим, своїми предками засвідчує не лише очевидність такого факту і збочене розуміння його, а й те, що справді було чим пишатися і захоплюватися. Нас настирливо відгороджували, оберігали всілякими засобами від такого сприйняття історії, бо вона не вкладалася в ті штучні, надзвичайно обмежені рамки світогляду, ідеологічні критерії... Горленко й тут витримав випробування часу.

В. Горленко належить до тієї когорти національних культурних діячів, яку починають вивчати і досліджувати, до якої звертають спрагли погляди в часи, коли перевагу в суспільстві набирають демократичні устрої над командно-адміністративними, центристськими. Так було в кінці 20-х років нашого століття, коли зусиллями Є. Рудинської було підготовлено збірку листів В. Горленка до Панаса Мирного [54], інші об'єми публікації. Сонячними зайчиками промиготіли кілька матеріалів у 60–70-х роках. Так звана перебудова відкрила бажання, але не дала можливості видати у двох видавництвах («Дніпро» і «Мистецтво») літературно-критичні й фольклорно-етнографічні та мистецтвознавчі збірники творів Горленка. Уже в роки незалежної України репринтно перевидано його першу книжку «Южнорусские очерки и портреты» [55] із передмовою автора цих слів. Нещодавно вийшла монографія «Епістолярна спадщина Василя Горленка» [56].

Висновок. Отже, в особі В. Горленка маємо неординарну творчу і психологічну постать, яка своїм інтелектом, знаннями і досвідом зуміла пробити товщу ідеологічних заборон, дійти до нас (хоча й не в повному обсязі) із думками, переживаннями, власним світом, цим, зрозуміло, найціннішим скарбом, знайшовши заслужене місце серед найкращих представників на творчій ниві.

Свого часу Горленка обзивали дідичем і лібералом, українофілом і чорносотенцем, його звинувачували у вузькому естетизмі і в боязні революції 1905 року... Усе це правда, якщо дивитися в криве дзеркало історії. Він був паном, та залишив у народі тільки хороші спогади, нікого з простих людей не образивши. У цьому й проявлявся його лібералізм. Понад усе – він любив Україну і клеймо українофіла, кажучи сучасною мовою, можна замінити на україноман, українолюб. Він працював у газеті «Новое время», яку називали реакційною, чорносотенною, але до цієї ідеології В. Горленко не мав ніякого відношення, навпаки, він використовував цей орган для пропаганди України, для висвітлення її минулого і сучасного. Він справді був естетом, але слово «вузький» не відповідало його європейському рівню освіти, бо він був естетом тонким і блискучим стилістом. Він часто ставав на стежку першопровідника і відкривача, пишучи про І. Котляревського, Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Франка, знаходячи і друкуючи припорошені сторінки історії України, її культури, сторінки біографій її найкращих представників. Піднімав із незаслуженого забуття великих українських художників Д. Левицького і В. Боровиковського, збирав залишки народної творчості й цінні речі української старовини... Він дійсно боявся революцій, але тих, які несуть з собою розруху, смерть, духовне зубожіння, варварство. Він не був революціонером, але постійно виступав за неперервний розвиток, відчуваючи себе невід'ємною часткою свого народу, малої і великої Природи. Тому й залишився для нас яскравою зіркою незмірного космосу української культури.

1. Існують різні точки зору з приводу того, коли народився В. Горленко. Дата 1 січня була зафіксована вже в некролозі, уміщеного в журналі «Україна» *Д. Дорошенком* (Україна. – 1907. – № 5. – С. 214). Знаючи джерела (про них нижче), в яких зафіксована дата народження 1 березня, нам важко пояснити природу появи першої дати. Проте вона, очевидно, з легкої руки Д. Дорошенка перекочувала в іншу літературу, де зазначається дата народження В. Горленка: словники, довідники, енциклопедії (*Українські письменники*. Біо-бібліографічний словник. Том другий. – К., 1963. – С. 188; *Краткая литературная энциклопедия*. Том 2. – М., 1964. – С. 279; *Шевченківський словник*. Том перший. – К., 1976. – С. 166. Всі видання УРЕ і УРЕС також зазначили січневу дату). Проте існують інші джерела, які фіксують дату народження

1 березня: *Модзалевський В. Л.* Малороссийский родословник. Т. 1. – К., 1901. – С. 326; на надмогильному пам'ятникові; *Общая ведомость Нежинской гимназии* за 1867/1868 учебный год. По всем предметам гимназического курса // Філіал Чернігівського облдержархіву у м. Ніжині, ф. 1367. оп. 1, од. № 5. с. 60. На наше переконання, є всі підстави **вважати датою народження В. Горленка саме 1 березня за ст. ст.**

2. *Борщак І.* Українець-європеєць Василь Горленко // Україна. Українознавство і французьке культурне життя. – 1953. – Ч. : 10. – С. 860.

3. *Там само.*

4. Філіал Чернігівського обласного архіву в м. Ніжині. Ф. 1367. – Оп. І. – Входящ. № 538. – Лист № 53.

5. *Борщак І.* Українець-європеєць Василь Горленко. – С. 860.

6. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 5 вересня 1887 р. // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – Архів рукописів). – Ф. 102. – № 25.

7. *Борщак І.* Українець-європеєць Василь Горленко. – С. 861.

8. *Горленко В. П.* Литературные дебюты Н. А. Некрасова. (Библиографические материалы) // Отечественные записки, 1878. – № 12. – Отд. 2. – С. 149–165.

9. *Горленко В.* Две поездки с Н. И. Костомаровым // Киевская старина. – 1886. – Январь. – С. 111.

10. *В. Г-ко.* Юмористические рассказы и сцены из малорусского народного быта. В. П. Жуковского. Киев. 1884 г. // Киевская старина. – 1884. – Январь. – С. 155.

11. Про це детальніше: *Забіяка І.* Василь Горленко і Тарас Шевченко // Українська мова та література в школі. – 1992. – № 3–4. – С. 55–56. (Передмова до публікації передмови В. Горленка до повісті Т. Шевченка «Прогулка...». «З ненадрукованої повісті Т. Г. Шевченка»).

12. *В. Г-ко.* Из неизданной повести Т. Г. Шевченка // Труд. – 1881. – № 122. – 11 декабря.

13. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 23 листопада 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 32.

14. Київська старовина. – К. : МАУП, 2007. – 624 с.: іл. – (Б-ка українознавства; Вип. 11). – С. 98–103.

15. *Борщак І.* Українець-європеєць Василь Горленко. – С. 860; *Борщак І.* Василь Горленко: український літерат. – К. : Укр. письменник, 2014. – С. 23.

16. Див. детальніше: *Забіяка І.* Василь Петрович Горленко (1853–1907) // Українська мова та література в школі. – 1993. – № 1. – С. 63 + 2 світлини В. П. Г.

17. Подається за вид.: *Борщак І.* Українець-європеєць Василь Горленко. – С. 857.

18. *Горленко В.* Бандурист Иван Крюковский. (Текст девяти дум, с биографической заметкой) // Киевская старина. – 1882. – С. 481–518.

19. *Горленко В.* Старинные малороссийские портреты. [И. С. Мазепа, И. Самойлович, И. Тукальский, Иоасаф Горленко] // Киевская старина. – 1882. – С. 602–606.

20. *Горленко В.* Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарновского // Киевская старина. – 1886. – Февраль. – С. 402–409; *В. Г-ко.* Иллюстрации Шевченка // Киевская старина. – 1888. – Январь, февраль и март. – С. 8–11; *В. Г.* Картины, рисунки и офорты Шевченка. [До статті додаються списки: Картины Шевченка масляными красками, с. 82–84. Офорты III-ка по годам их исполнения, с. 84–85] // Киевская старина. – 1888. – Июнь. – С. 80–85; [*Горленко В.*]. Рисунки Шевченка // Киевская старина. – 1889. – Октябрь. – С. 184–185; *В. Г.* Альбом офортов Шевченка // Киевская старина. – 1891. – Июнь. – С. 483–484.

21. *Горленко В.* Художник В. Л. Боровиковский. 1758(?)–1825 г. [Приложение: Список известных работ Боровиковского, с. 706–708] // Киевская старина. – 1884. – Апрель. – С. 701–708; *Горленко В.* Еще о Боровиковском // Киевская старина. – 1884. – Июль. – С. 538–541. *Горленко В.* Несколько данных о Боровиковском // Киевская старина. – 1894. – Октябрь. – С. 141–145.

22. *Горленко В.* Украинские были. – К., 1899. – С. 113–134.

23. Русская живопись в XVIII в. Т. I. Д. Г. Левицкий (1735–1822). Составитель С. П. Дягилев. Fol. Стаття Горленка на с. 73–92 альбома.
24. Подається за вид.: *Борщак І.* Українець-європеєць Василь Горленко. – С. 857.
25. *Петров Н.И.* Очерки истории украинской литературы XIX столетия Киев: Типография И. и А. Давиденко, 1884. – IV+457+XV с.
26. *Г.* Очерки истории украинской литературы XIX столетия. Н. И. Петрова. Киев, 1884 г. // Киевская старина. – 1884. – Апрель. – С. 664.
27. *Там само.* – С. 664.
28. *Там само.* – С. 665.
29. *Там само.* – С. 665.
30. *В. Горленко.* Из бумаг И.П. Котляревского. [Предисловие, примечания по всему тексту] // Киевская старина. – 1883. – Май. – С. 146–154.
31. *В. Г.* Сочинения Г. Ф. Квитки. Т. III. Повести и рассказы. Харьков. 1889 г. Стр. 341 // Киевская старина. – 1889. – Октябрь. – С. 207–210; [*В. Горленко*]. Повести и рассказы Грицька Основьяненка. Т. IV. Харьков. 1890 г. – Стр. 515 // Киевская старина. – 1891. – Март. – С. 534–538; *Глаголь.* Памяти Г. Ф. Квитки // Киевская старина. – 1893. – Август. – С. 290–293.
32. *Горленко Вас.* К гоголевской легенде // Труд. – 1881. – № 92. – 30 сентября; *В. Г-ко.* Воспоминания г-жи Смирной о Гоголе // Киевская старина. – 1886. – Февраль. – С. 381–387; *В. Г. В.* Шенрок. Ученические годы Гоголя. Москва. 1887 г. // Киевская старина. – 1887. – Март. – С. 561–564; *В. Г.* Юношеское письмо и портрет Гоголя // Киевская старина. – 1890. – Ноябрь. – С. 331–332; *Г.* Сочинение Гоголя, изданные под редакцией Тихонравова. – V т. – Москва. 1889–90 гг. // Киевская старина. – 1891. – Март. – С. 528–534.
33. *В. Г-ко.* Из неизданной повести Т.Г. Шевченка // Труд. – 1881. – № 122. – 11 декабря; *В. Г-ко.* Эпизод о памятнике Шевченку и его могиле – в Полтавском земском собрании 1882 года // Киевская старина. – Январь. – С. 218–220; *В. Г-ко.* Тарас Григорьевич Шевченко. (По книге Чалого и по «Кобзарю») С. Н. Кулябки. Киев, 1884 г. // Киевская старина. – 1883. – Декабрь. – С. 675–676; *В. Г-ко.* Т. Шевченко. Гайдамаки. Издание иллюстрированное художником А. Г. Слестёном. Спб. 1886 // Киевская старина. – 1886. – Февраль. – С. 371–375; [*В. Горленко*]. Два письма Т. Г. Шевченка. (1840 и 1847 гг.). (Передмова. – С. 209–211) // Киевская старина. – 1891. – Февраль. – С. 209–211; [*В. Горленко*]. Поминки по Т. Г. Шевченке, Н. И. Костомарове и П. А. Кулише в Петербурге // Киевская старина. – 1897. – Апрель. – С. 15–17.
34. *В. Г-ко.* Н. И. Костомаров. Эллины Тавриды. Историческая драма в 5 действиях. Спб. 1884 г. // Киевская старина. – 1884. – Сентябрь. – С. 137–141; *В. Горленко.* Две поездки с Н. И. Костомаровым // Киевская старина. – 1886. – Январь. – С. 111–123; [*В. Горленко*]. Поминки по Т. Г. Шевченке, Н. И. Костомарове и П. А. Кулише в Петербурге // Киевская старина. – 1897. – Апрель. – С. 15–17.
35. *В. Г-ко.* Повия, роман П. Мирного. Частина перша. («Рада», украинский альманах. Киев, 1883 г.) // Киевская старина. – 1883. – Июнь. – С. 366–370.
36. *Г. Ив.* Франко. – Захар Беркут. Образ громадского жителя Карпатской Руси в XIII веке. Львов. 1884 г. // Киевская старина. – 1885. – Февраль. – С. 369–376.
37. *Глаголь.* По поводу одной пиесы («Олеся», драма М. Л. Кропивницкого) // Киевская старина. – 1893. – Март. – С. 560–566.
38. *Г.* Три пьесы Ив. Карого. Херсон. 1886 г. // Киевская старина. – 1887. – Февраль. – С. 342–345.
39. *В. Г-ко.* Ворскло, лірна поезія Я. Щоголева. Харьков. 1883 г. // Киевская старина. – 1884. – Январь. – С. 151–154.
40. *В. Г.* Иван Манджура. Степовы думы и спиви. Спб. 1889 г. 37 стр. // Киевская старина. – 1889. – Сентябрь. – С. 788–790.
41. *W.* Не вышедшая книга. [Украинские народные предания. Часть первая: предания исторические. Собрал П. Кулиш. Москва 1847 г.] // Киевская старина. – 1888. – Сентябрь. – С. 78–80; [*В. Горленко*]. Поминки по Т. Г. Шевченке, Н. И. Костомарове и П. А. Кулише в Петербурге // Киевская старина. – 1897. – Апрель. – С. 15–17.

42. Лист Горленка до П. Мартиновича від 5 вересня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 25.
43. Там само.
44. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 11 квітня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 14.
45. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 14 січня 1888 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 34.
46. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 11 грудня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 32.
47. Лист В. Горленка до О. Гаврилова від 29 лютого 1888 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 37.
48. Там само.
49. *Горленко В.* Отблески. Заметки по словесности и искусству. – С.-Петербург, [1905]. – 236+4 с.
50. *Горленко В.* Отблески. Заметки по словесности и искусству. Издание второе. – С.-Петербург: Типография Т-ва М. О. Вольф, 1908. – 252+6 с.
51. В. Горленко та видання «Сочинений и писем П. А. Кулиша» // Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка. – К., 2013. – С. 361–393.
52. Лист В. Горленка до П. Мартиновича від 5 вересня 1887 р. // Архів рукописів. – Ф. 102. – № 24.
53. Там само.
54. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905. Зладила до друку Євгенія Рудинська. – К. : Вид-во УАН, 1928. – IV+106 с.: іл. (Збірник істор.-філол. відділу, № 60).
55. *Горленко В.* Південноруські образи та портрети. – К., 1993. – XII+232 с. (Репринтне відтворення видання 1898 року).
56. *Забіяка І.* Епістолярна спадщина Василя Горленка. – К., 2002. – 248; К., 2013. – 397.

В статье говорится о Василии Горленко – одном из самых известных украинских культурологов конца XIX – нач. XX в., имя которого, с одной стороны, не было среди забытых: оно зафиксировано во всех профессиональных энциклопедиях, о нем написано немало статей, оно упоминается в воспоминаниях современников, есть даже три монографии; с другой стороны, всего этого очень мало, исходя из того, что сделано Василием Петровичем. Тем и проблем, затронутых в трудах В. Горленко, очень много. Есть такие, которые и на сегодняшний день чрезвычайно важны.

Ключевые слова: Ярошовка, Нежинский лицей, Сорбонна, «Фигаро», «Труд», «Киевская старина», Украина, история, литература, искусство, фольклор, этнография, И. Мазепа.

The article refers to Vasily Gorlenko – one of the most famous Ukrainian culturologists of the late XIX – early 20th centuries. XX century. The name of which, on the one hand, was not among the forgotten: it is recorded in all professional encyclopedias, many articles have been written about it, it is mentioned in the memoirs of contemporaries, there are even three monographs; on the other hand, all this is very little, based on what was done by Vasily Petrovich. There are a lot of problems and problems mentioned in the works of V. Gorlenko. There are some that are extremely important today.

Keywords: Yaroshovka, Nezhinsky Lyceum, Sorbonne, «Figaro», «Trud», «Kievskaya Starina», Ukraine, history, literature, art, folklore, ethnography, I. Mazepa.